

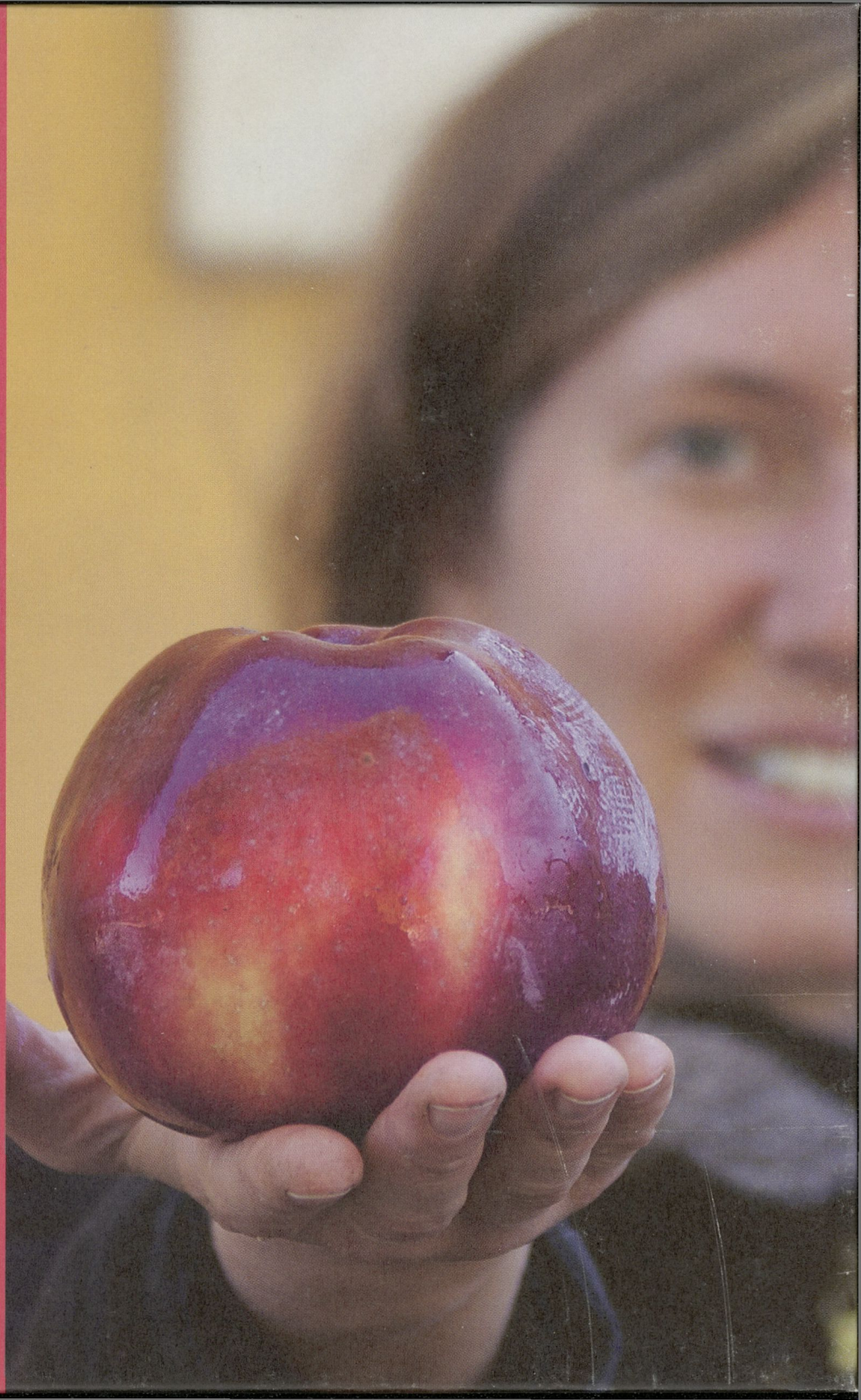
VÅR VARDAG - DITT MUSEUM FATABUREN

2017

VÅR VARDAG - DITT MUSEUM

FATABUREN

2017

VÅR VARDAG - DITT MUSEUM

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2017

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

www.fataburen.se

© Nordiska museet och respektive författare 2017

Redaktör Anders Carlsson

Medredaktör Ewa Kron

Bildredaktör Marie Tornehave

Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Klara Holmqvist, sektionschef för trädgården vid Nordiska museets avdelning Julita gård, skriver i denna bok om humle, pelargoner, pioner och frukt. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Pärmarnas insidor De nya tapeterna i Tottieska huset på Skansen är tillverkade av företaget Handtryckta Tapeter Långholmen AB. Mönstren är kopior av original av Johan Norman (1744–1808) som finns representerad i Nordiska museets samlingar. Foto: Handtryckta Tapeter Långholmen AB.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm 2017

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 598 6

Walter Bauers arv

Restaureringen av Örtagården

KARIN RINGHOLM är trädgårdsmästare och chef för Park- och trädgårdsavdelningen på Skansen.

Ingen grönska utan vatten. Tusentals meter av ledningar slingrar sig fram över Skansenberget och de kräver ett ständigt underhåll. Ett stopp eller ett läckage mitt under högsäsong kan få stora konsekvenser, så därför måste vi ligga steget före. När nya Lill-Skansen byggdes 2012 påbörjades ett arbete med att byta och förbättra de ledningar, troligen från 1950-talet, som går därifrån hela vägen ner till Hasselbacksporten. Vintern 2015 var det dags att börja byta motsvarande ledningar från Posthuset genom Posthusängen, Vaktstugan och rakt under Örtagården. En stor del av trädgården skulle bli förstörd av schakten nästan hur vi än gjorde. Därför tog vi tillfället att fundera kring återställningen. Den här artikeln handlar om hur vi restaurerade Örtagården.

Utgångspunkter

Örtagården har legat på samma ställe i mer än hundra år. Under den allra första sommarsäsongen anlade Skansens grundare Artur Hazelius en liten örtagård vid Bergsmansgårdens Laxbrostugan. Han ville visa växter från 1600-talet som hade kopplingar till folk-

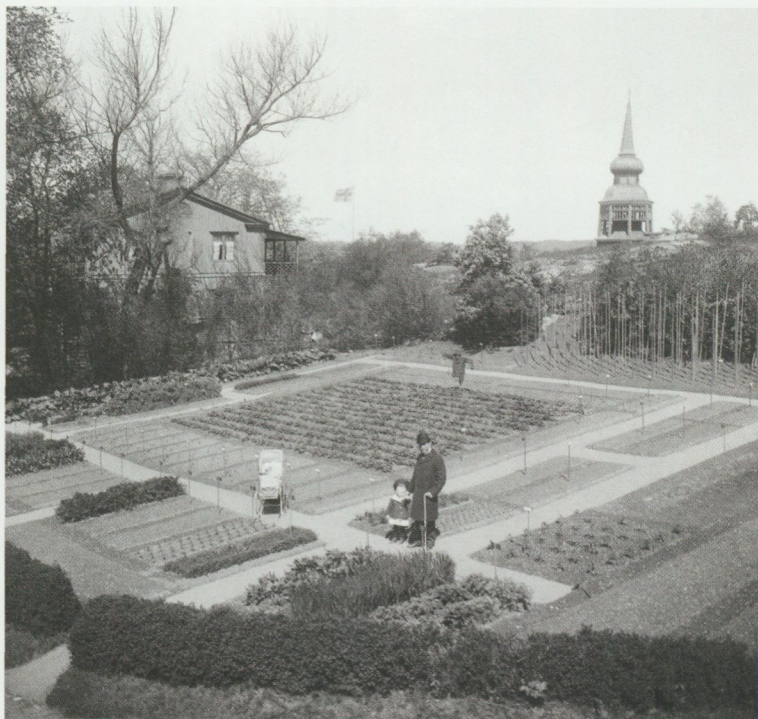
Spegelkulan. Originalen finns ännu på Fatburens vind. Foto: Arne Björnstad, Skansen.

lig tro och sed samt örter som hade använts till husmedicin. År 1914 anlade Alarik Behm, föreståndare för det som hette Skansens naturvetenskapliga afdelning, en örtagård på den plats där dagens trädgård ligger. Hazelius hade tidigare haft en köksträdgård i närheten av denna plats och där visat bland annat de fyra sädesslagen.

Intresset för den nya Örtagården – stavat med versal – var stort och den blev en trendsättare. Utformningen blev en förebild både i Sverige och utomlands, och fröer, rotskott och sticklingar skickades ut på begäran. Örtagården innehöll växter som vid den tiden odlades för medicinskt bruk eller användning enligt folktron. Vid varje växt fanns en skylt som beskrev växtens användningsområde och vad den kunde bota.

Den här historiska bakgrunden fanns med när Skansens trädgårdsmästare och antikvarier diskuterade de alternativ som fanns kring restaureringen. Hur hade Örtagården sett ut genom tiderna och vilket underlag fanns i form av skriftlig dokumentation, ritningar, skisser och fotografier? Från Alarik Behms tid fanns inte mycket bevarat, vilket gjorde det svårt att återställa till ursprunget. Vi landade i att i stället undersöka Walter Bauers örtagård som stod färdig 1965, då det från denna tid finns mycket sparat material i form av ritningar, fotografier, växtlistor och brev.

Walter Bauer var vid tiden en flitigt anlita trädgårdsarkitekt både på Skansen och i andra delar av Sverige gällande återuppbygandet av historiska trädgårdar och parker. Han fick i uppdrag att ta sig an Skansens örtagård då den efter nästan femtio år var i behov av förnyelse. Till skillnad från en *restaurering*, som alltså blev resultatet av våra diskussioner, blev Bauers uppdrag en *renovering*. Bauer ansåg att det var omöjligt att restaurera en trädgårdsanläggning eftersom ingenting i en trädgård står stilla. Därför gav han nu Örtagården drag från den formella klosterträdgården, med korsgång och kvarter, men även från det sena 1800-talets prydnadsträdgårdar med rundel som ramas in med blommor och rabatter, en omgärdande häck och gångvägar, som gjorda för korta promenader. I rundelns mitt kunde ett litet träd, en staty, ett solur placeras eller krönas med en spegelkula – som på Skansen. I de

Artur Hazelius köksträdgård år 1909 på den plats där Örtagården ligger i dag. I mitten syns sekreterare A. Holmberg tillsammans med Ulf Behm, barn till Alarik Behm, föreståndare för Skansens naturvetenskapliga avdelning. Hazeliushuset skymtar till vänster i bakgrunden. Foto: Hultgren, Nordiska museets arkiv (NMA.0087919).

prydliga odlingsbäddarna lät Bauer plantera ett hundratal läkeväxter och kryddor men även prydnadsväxter, växter som användes vid färgning och växter med betydelser från folktron. Skyltar med vetenskapliga namn placerades ut enligt riktlinjerna för en botanisk trädgård.

Från välbevarade ritningar och växtlistor vet vi exakt vilka växter som Bauer önskade, även om vi inte kan vara helt säkra på vad som planterades. I växtlistor daterade 22 april 1965 kan vi ändå,

Vy mot Hazeliushuset 1970. Artur Hazelius barndomshem tillhörde ursprungligen malmgården Henriksdal på Surbrunnsgatan i Stockholm. Foto: Arne Björnstad, Skansen.

förutom sortnamn och antal, även hitta noteringar om plantavstånd, växtleverantör, tid för förkultivering samt artikelnummer på fröer. Bauer var samtidigt väldigt specifik om vilka växter som absolut inte fick bytas mot annan sort. Den stora utmaningen visade sig sedan bli att få fatt på just de rätta växterna.

Arbetets gång

I februari 2015 påbörjades schaktarbetena genom Örtagården. Dessförinnan hade en av våra trädgårdsmästare kartlagt vilka växter som skulle bevaras och försökt hitta nya platser till de som vi inte hade behov av. De växter som skulle bevaras och återplanteras i Örtagården fick tillfälligt bli jordslagna i pallkragar vid växthuset intill Skånegården. Ny plats fick bland annat delar av malörten, som flyttades till Koloniträdgården från 1920-talet.

Till höger: Lupiner och sommarmalva är några av de växter som ersattes vid restaureringen. Bilden är från Linnéåret 2007. Röda Längan skymtar i bakgrunden. Foto: Inga-Lill Hellqvist, Skansen.

Walter Bauer Trädgårdsarki- tekt FST Artillerig.76 Stockholm NO		Skansen, Örtagården		Blad 9
Växtförteckning till ritning nr 1259:3 forts.				
Nr.	Namn	Antal	Plats	Anm.
96	Dianthus barbatus borstnejlika	110	H	Blandade färger. Får ej bytas mot ettåri- ga sorter.
97	Chrysanthemum coccineum (Pyrethrum roseum) rosenkrage	30	H	Blandade sorter. I Bergianska trädgår- dens katalog kallas dessa "hybridum"
98	Verbena canadensis comp. trädgårdsverbena	150	I	Weibulls nr 6248 Förkultiverade plan- tor, planteras i juni.
99	Calendula officinalis ringblomma	100	I	Weibulls nr 3558 Förkultiverade plan- tor i juni eller sådd på platsen i maj
100	Chrysanthemum segetum gullkrage		I	
a	"Eastern Star"	20		Weibulls nr 3967
b	"Eldorado"	20		" " 3968
c	"Evening Star"	20		" " 3970
				Förkultiverade plan- tor i juni
101	Papaver orientale orientalisk vallmo		I	
a	"Melva"	3		Alnarp nr 43795
b	"Marcus Perry"	3		" " 43800
c	"Peter Pan"	3		" " 43845
d	"Salmon Glow"	3		" " 43870
102	Frimula × pubescens (auricula) trädgårdsaurikel	150	K	Kantväxt kring kvar- teret
103	Delphinium Ajacis romersk riddarsporre	125	K	Weibulls nr 4192 blandade färger. Förkultiverade plan- tor i juni.

73250-113 A4

ESSELTE

4401

Vid en första sammanställning av växter som saknades enligt Bauers förteckning kom vi fram till 43 sorter. Det var både perenner, annueller och rosor som saknades. Förfrågningar skickades ut till ett antal plantskolor, fröleverantörer och handelsträdgårdar. Några var enkla att få tag på, som lejongap, backsippa och murgröna. Andra var svårare, som specifika sorter av gullkrage, vallmo, temynta och belladonna. Belladonnan lyckades vi till slut få tag på via fröhandeln Impecta i Julita i Södermanland.

En annan svår nöt att knäcka – en ständigt återkommande fråga från såväl besökare som Skansens egen personal – var spegelkulan. Originalet finns på vinden till den byggnad som heter Fatburen medan den kopia som funnits i Örtagården under senare år har legat i flera delar inne i Park- och trädgårdsavdelningens lokaler i Elverket sedan 2014. Att hitta någon som kan tillverka en ny likadan har visat sig vara svårt. Efter upprop hos andra kulturhistoriska trädgårdar och stort letande bland möjliga tillverkare hittade jag till slut en konstnär som arbetade med glas och silver. Över telefon beställdes två nya silverkulor och leverans skulle ske våren 2016.

I den första etappen av restaureringen lade vi fokus på de inre planteringarna, som blev mest förstörda under schaktarbetena. De rabattkanter i cortenstål som under ett antal år omgärdat rabatterna monterades bort för att sedan återanvändas. På de bilder som vi har från 1970 finns det visserligen inga kantlister alls men på bilderna i *Boken om Skansen* (1979) kan man ana kantlister i trä runt några av planteringarna. Med stälkanterna på plats igen kunde återplanteringen börja våren 2015. De två största inre planteringarna schaktades ur ca 40 cm djupt och ny grönsaksjord tillfördes. Övriga planteringar fick ett grundare schakt, men även där tillfördes ny jord och gödsel.

Själva utformningen av Örtagården med de sex inre planteringarna och kantlister har inte förändrats sedan 1965. Däremot har de yttre planteringarna förändrats då det under 1990-talet byggdes ett förrådshus längs den östra sidan av Örtagården, mot Vaktstugan till, som har gjort att vissa buskar har försvunnit.

I maj planterade vi tillbaka jordslaget växtmaterial som blågull

och pion. Annueller som vi först drivit upp i vårt växthus planterades ut som riddarsporre och luktreseda. Vi köpte in nya plantor av bland annat kvanne, pion och vallmo. Under klassiskt aprilväder, snöglopp, lyckades vi även plantera fjädernejlikor, borstnejlikor och rosenkrage. Växtjorden gjorde underverk för de nya plantorna och framför allt myntan (pepparmynta, grönmynta, krusmynta) samt citronmelissen frodades och växte sig enorma redan första säsongen. Under sommaren köpte vi även in nya stamsyrener som planterades i ytterkant på de fyra bäddarna runt spegelkulan.

Hösten 2015 fortsatte vi återställningen av resterande planteringar. Perenner, klätterväxter och lökar planterades, bland annat vildkaprifol och krollilja längs Vaktstugans förrådsbod och trädgårdsiris längs kantlisterna. Syrenhäcken som omgärdar Örtagården föryngringsbeskars då den vuxit sig alldeles för hög jämfört med de bilder vi har från 1960-talet. Att lyckas plantera växter i den täta rotmattan var och är ett arbete som kräver både styrka och tålamod.

Våren 2016 tog vi oss an uppgiften att fortsätta söka efter de saknade sorterna av vallmo (*Papaver somniferum* 'Malva' och *Papaver orientale* 'Peter Pan') och flera sorters trädgårdsiris (*Iris x germanica*). Ett flertal av sorterna verkar vara svåra att få tag på även om det går att spåra dem till olika länder. Just vallmo och iris är växter som är det är lätt att korsa fram nya sorter av, vilket gör att de gamla lätt faller i glömska och ersätts.

Hela vägen har vi inte nått. Vi saknar fortfarande rätt sorter av till exempel gullkrage, men tills vidare använder vi oss av en sortmix som överensstämmer färgmässigt med de sorter som Walter Bauer önskade. På liknande sätt har vi tvingats arbeta även med andra växter. När vi inte har kunnat hitta exakt rätt sort har vi fått nöja oss med att komma så nära som möjligt när det gäller färg och form. Pestskräp har vi medvetet valt att inte plantera – den ska stå i Örtagården sydöstra hörn – eftersom den är invasiv, vilket innebär att den snabbt sprider sig på stora ytor.

I enighet med Walter Bauers strävan att efterlikna de botaniska trädgårdarnas systematik och arrangera växterna på ett vetenskap-

Första planteringen i maj 2015 efter att alla växtbäddar fått ny jord.
Foto: Karin Ringholm, Skansen.

Juli 2016 – andra året efter att nyplanteringen påbörjats.
Foto: Anette Sundström, Skansen.

ligt och pedagogiskt vis, arbetade vi mot slutet av restaureringen med att ta fram skyltar till alla växter med både vetenskapliga (latinska) och svenska namn. Skyltarna blev klara i sin helhet till säsongen 2017.

Att skylta är inget enkelt och okomplicerat. Vi har under årens lopp insett att det finns en problematik med att skylta giftiga växter. I syfte att varna har vi skrivit ut det på skyltarna. Men detta gör dessvärre också att dessa växter plockas flitigare än andra och ibland också stjäls. Belladonna, alruna och opiumvallmo är exempel på sådana växter. Dårört, en mytomspunnen växt, har använts både som smärtlindring och afrodisiakum genom tiderna och har under åren på Skansen sällan fått stå ifred. Det sägs att häxor använde den till olika salvor och den klassas i dag som giftig.

En ny början

Under de två år som vi har arbetat med restaureringen av Örtagården är det många som har hjälpt till: trädgårdsmästare, säsongsanställda trädgårdsarbetare, praktikanter, volontärer. Just Örtagården är fortfarande den av Skansens trädgårdar som flest verkar känna till och vara intresserade av. Det brukar inte dröja länge innan våra praktikanter frågar om de kan få möjlighet att arbeta där och det är också den trädgård som vi får flest förfrågningar om att visa för olika intressegrupper.

För att återkomma till konsekvenserna av att en vatten- eller avloppsledning går sönder på Skansen mitt under brinnande högsäsong så var det just precis det som hände sommaren 2016. I Rosengården, som är en annan skapelse av Walter Bauer, upptäcktes en trasig vattenledning då en källare i en byggnad i närheten vattenfylldes. Som tur var kunde pumpar rädda oss från att börja schakta när trädgården stod i full blom. Men så fort besökarna avtog och rosorna gick in i vintervila så satte vi spaden i marken.